

Fülöp Tamás

Az eszmetörténeti vizsgálatok egyik lehetséges aspektusa a Széchenyi-historiográfiában

„Mi szükség és mi érdem volna Széchenyi István gróf tanainak feszegetésében, mikor az utóbbi évtizedekben állandó témája, minden oldalról körülményesen megtekintett alakja volt éppen ő, Széchenyi, a nemzetvezér államférfiú? [...] Társadalmunkat és sajtónkat korlátlanul használtuk fel valóságos Széchenyi-kultusz felépítésére, úgy, hogy most én könnyen tengerbe vizet hordó gyermeknek tartatnám, még mindig újat akarván Széchenyiről mondani.” – fogalmazta meg Szekfű Gyula hét évtizeddel ezelőtt, a liberális történetírói hagyománnyal vitába szállva a *Három nemzedék* „Széchenyi-fejezetének” nyitó gondolataiban.¹ A mára már több mint másfél évszázados múltra visszatekintő Széchenyi-historiográfia könyvtárnyi léptékű eredményeire pillantva még inkább jogosnak látszik a kérdés: vajon nem tűnik-e tengerbe vizet hordó balga gyermeknek az, aki Széchenyiről a XXI. század elején még valami újat szeretne elmondani? A kérdés persze abból az aspektusból szinte banálisnak tűnik, hogy éppen Széchenyi „életműve” az egyik olyan területe a nemzeti múlt idolumainak, amely kapcsán napjainkra a magyar történelmi gondolkodás számtalan, olykor egymással is éles ellentétben álló módszertani irányzata vált megfigyelhetővé.² A napjainkra már jelentékeny hagyományokkal rendelkező Széchenyi-kutatás által alkalmazott többféle megközelítési mód jelenlétét és létjogosultságát azonban mi sem bizonyítja jobban, minthogy a Széchenyi-ábrázolás – az olykor korszakokonként gyakran változó hivatalos igények ellenére is – mennyire szerteágazó gyökerekkel rendelkezik a magyar történetírói-történettudományi tradícióban. Gondoljunk csak arra, hogy a reformkorral és Széchenyi politikai pályájával kapcsolatban csupán az elmúlt évszázad során milyen sok, gyakran ideológiai sáncok mentén is tagolt interpretációs és módszertani irányzat megkülönböztetésére nyílik lehetőség. Mindez persze óhatatlanul azzal társult, hogy – az átlagosnál lényegesen bővebb (kritikai) forráskiadások és bibliográfiai segédanyagok mellett is – maga a Széchenyi-irodalom és a gróf eszmeiségének értelmezése az évek során fogalmi és koncepcionális szempontból igencsak terhelte és szövevényessé vált. Miként azt a korábbi eszmetörténeti kutatások eredményei és a szakirodalom hézagosa is jól jellemzi, Széchenyi történetiszemléletének vizsgálata sok szempontból speciális megközelítési módok alkalmazását igényli a kutatóktól. Különösen indokoltá válik mindez egy olyan témával kapcsolatban, amelyre a tudományosság kritériumait gyakran nélkülözve – önkényes értelmezések sorát életre keltve – minduntalan rávetülnek a történeti közzélekedés historiográfiai sztereotípiái, elméleti kliséi is.

¹ Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp., 1934. 9. p.

² Közel négy évtizeddel ezelőtt Spira György – egy objektívebb és tisztább Széchenyi-portré igényét megfogalmazva – már arról panaszkodott, hogy a gróf valós történelmi alakját mennyire eltorzította a történetírói hagyomány. Ezért üzent hadat új értelmezésével azok ellen az „elvetélt regényírók”, képzelőerő nélküli „aktamolyok” és a „történelem iránt érdeklődő”, „jobboldali és ultrabaloldali politikusok” értelmezése ellen, akik sematizált és aktualizált Széchenyi-portréikkal valójában csak sűrű homályba burkolták a gróf történelmi alakját. Spira György: *Széchenyi alakja és a történettudomány*. (In.: Spira György: *A negyvennyolcas nemzedék nyomában*. Magvető Kiadó, Bp., 1973. 309–322. p.) 310. p.

Gróf Széchenyi István történetiszemléletének vizsgálata nem előzmények nélküli, igaz, nem is a leghangsúlyosabb vonulata az elmúlt másfél évszázad során tekintélyes méretűvé duzzadt, s a gróf eszmerendszerét elemzései tárgyává tevő Széchenyi-historiográfiának. Jóllehet a Széchenyi műveiben fel-felbukkanó sajátos történetfelfogás jelenléte, s ennek a jellegzetes „történetértelmezésnek” a gondolatszerző ereje számos Széchenyi-interpretátor figyelmét felkeltette már az elmúlt évtizedek során, az életpálya egy-egy konkrét szakaszára irányuló részletes kutatásokon kívül a témával kapcsolatban szélesebb körű összefoglalás ebben a tárgykörben a mai napig nem született. Pedig a több tízezer oldalnyi Széchenyi-irodalmat olvasva nem egy alkalommal tapasztalhatjuk, még az olykor lényegesen eltérő következtetésekre jutó értékelésekben is, hogy a különböző történetírói módszereket alkalmazó, és alapjaiban más jellegű történeti kontextusban „mozgó” szerzők Széchenyi eszmerendszerének, reformkoncepciójának – gyakorta a „következethetőség” kifejezésével jelzett – egységességét bizonygatva, vagy összetevőit elemezve, utalást tesznek arra nézve, hogy a gróf megnyilatkozásaiban egy viszonylag konzekvens történetiszemlélet húzódik meg.

Számos XIX. és XX. századi író, historikust ihletett már meg ennek a szemléleti sajátosságnak – általánosságban: a múlthoz, s általa a jelenhez és jövőhöz kapcsolódó viszonyulásnak, konkrétan: a magyar társadalom átalakulásának minőségéhez, jellegéhez, formáihoz kötődő szemléletmódnak – a jelenléte Széchenyi gondolkodásában. Napjainkra a könyvtárnyi léptékűvé duzzadt Széchenyi-historiográfiában nem egy jelentős részeredménye született már a gróf eszmerendszerének feltáráshoz kapcsolódó történetiszemléleti eszmetörténeti-rekonstrukciós vizsgálatoknak is. A Széchenyi-kutatók ma már sok esetben támaszkodhatnak azokra a megbízható eszme- és gondolkodástörténeti, illetve filológiai tanulmányokra, amelyek főbb vonalaiban, legfontosabb összetevőit illetően kimutatták és analizálták Széchenyi (történeti-) eszméinek magyar és európai szellemi-kulturális építőelemeit, gondolati összetevőit, előképeit. Ennek ellenére az elmúlt időszak történetírásában – Angyal Dávid közel egy évszázaddal ezelőtti meghatározó kutatásait leszámítva – Széchenyi összetett történetiszemléletének rekonstrukciós vizsgálatára, illetve a reformkori magyar politikai diskurzusban betöltött szerepének, funkcionálisának elemzésére törekvő monografikus igényű feldolgozásokkal nem találkozhatunk. Ugyanis a témával érdemben foglalkozó kutatók döntő része (Angyal Dávid, Iványi-Grünwald Béla, Gergely András) – utalva a probléma egész életpályán végighúzó súlypontos szerepére – az eszmerendszer feltáró elemzéséhez kapcsolódóan elsősorban a jelenség geneziséjét, illetve strukturálódását vizsgálta a politikai pálya egy-egy konkrét, behatárolt szakaszában. Széchenyi történeti eszméit azonban a politikai célú megnyilatkozások vonatkozásában, a reformkor politikai értékvilágának összefüggéseiben, valamint a történetiszemléleti érték kategóriák sajátos argumentációs funkcionálisát illetően kutatóink mindezekig részletesen nem vetették vizsgálat alá. A mai eszme-, gondolkodás- és fogalomtörténeti Széchenyi-kutatások egyik lehetséges iránya – a szakirodalomból már ismert filológiai, strukturalista, vagy rekonstrukciós kutatási áramlatokat kiegészítve – ezért az lehet, hogy Széchenyi történetiszemléleti érvanyagának vissza-visszatérő retorikus alakzatait, „működési mechanizmusait” a reformkor politikai értékvilágának összefüggéseiben kíséreljük meg megragadni.

Az talán köztudott, hogy a politikus és gondolkodó Széchenyi történetileg kimeríthetetlennek tűnő pályáját, bonyolult személyiségét – műveihez, alkotásaihoz és „hatásához” mérten – a különböző régi és új feldolgozások olykor épp autonóm megközelítési módjuknak köszönhetően tették még differenciáltabbá. S ha mindez törvényszerűen együtt is járt azzal a következménnyel, hogy a téma mind szövevényesebbé, míg a Széchenyi-irodalomban való jártasság mind küzdelmesebb feladattá vált, az egyre gyarapodó szakirodalom mégiscsak elősegítette Széchenyi gondolkodásának, megnyilatkozásainak, tetteinek komplexebb és árnyaltabb megismerését. Hosszas indoklás nélkül is azt mondhatjuk, hogy az időről időre megjelenő – szellemtörténeti, marxista, pszichologizáló, eszmetörténeti, szövegvizsgálati, stb. – újabb és újabb megközelítések, történetírói módszerek és interpretációs kísérletek nem elsősorban a probléma feloldhatatlannak tűnő terjengősségére utalnak, hanem magának a Széchenyi-kérdésnek az időben mozgó, historiográfiai korszakokként hullámzó történetiségét és – egy szakmailag igazolható, optimális határon belüli – értelmezhetőségi sokféleségét bizonyítják.

Ez persze – amellett, hogy el kell fogadnunk, hogy a múltnak egynél lényegesen több korrekt értelmezése létezhet egymás mellett – jelen esetünkben sem jelentheti a történelmi megismerés objektivitásába vetett hit felelőtlen relativizálását, s nem eredményezheti egyazon történelmi tény homlokegyenest ellentétes tudományosan igazolható adekvát magyarázatát, illetve nem vezethet ahhoz a hamis illúzióhoz, hogy minden történelmi jelenségnek végtelen számú helyes interpretációja létezhet. Így a Széchenyi-kérdés esetében is érvényesnek tekinthetjük, hogy az állandóan változó történelmi távolság, mely a történelmi cselekvő, illetve a történelemben megnyilatkozó személyiség és a saját hagyományaiba ágyazott történész-interpretátor között fennáll, az nemcsak hogy nem legyőzhetetlen akadály, de figyelembe veendő és a „történelmi” jelenségek megértése során, aktív módon felhasználandó lehetőség. Az értelmező és az értelmezés pozíciója tehát a diakronitás következtében folyamatosan változik, s ez a Széchenyi-interpretációk vonatkozásában is a magyarázatok kizárólagosságának és örökérvényűségének a lehetőségét alapjaiban megkérdőjelezi. Ebből a szempontból tudomásul kell venni – amennyiben nem szándékunk a régi kérdésekre új és esetleges válaszokat adni –, hogy felmerülő kérdéseink és alkalmazott módszereink, miként kapott eredményeink is a történelmi megismerés aktuális jelenének sajátos részét kell, hogy képezzék. S ezért – szigorúan ebben az értelemben – nehezen beszélhetünk kimerítően feldolgozott történelmi témáról, vagy véglegessé váló történelmi ismeretről, hiszen minden kornak a saját maga – s a tudományosság kritériumainak megfelelő – vonatkozási rendszerében kell rekonstruálnia és újraírnia a „maga” történelmét, amit bizonyos szempontból, valóban a „történelem eszméjének” nevezhetünk.³ Ezért is vélem úgy, hogy Széchenyi pályájával kapcsolatban nemcsak lehetősége van az újabb megközelítési módok alkalmazásának, de részben éppen az eddig nem, vagy nem teljes egészében alkalmazott tudományos igényű kérdésfelvetések és módszertani eljárások nyújthatják további értékes hozadékát a megújuló Széchenyi-kutatásoknak.

³ A gondolatot – a módszertani azonosulás igénye nélkül – Collingwoodtól kölcsönöztem. Collingwood, Robin G.: A történelem eszméje. Gondolat Kiadó, Bp., 1987. 311. p.

A lehetséges új kutatási irányok közé tartozik Gróf Széchenyi István eszmeiségének, gondolkodásának a történet szemléleti értékvilág és a hozzá kapcsolódó nyelvi argumentáció aspektusából végrehajtott vizsgálata. Jóllehet, az ilyen jellegű megközelítéseknek nincsenek számottevő tradíciói a korábbi kutatásokban, mindez nem jelenti azt, hogy a gróf történet szemlélete jellegzetes megnyilvánulásainak analízise teljesen ismeretlen jelenségnek számítana a Széchenyi-irodalomban. Sőt, a Széchenyi eszmerendszerével kapcsolatos kutatások több hangsúlyos irányzata is – a gyakran élesen elkülönülő indíttatás dacára – kiindulópontnak tekinti azt az előfeltevést, miszerint a viszonylag stabil eszmerendszerrel rendelkező Széchenyi gondolkodásában és megnyilatkozásaiban egy többé-kevésbé homogén történet szemlélet nyomai lehetők fel. A szakirodalom eddigi eredményei, illetve Széchenyi munkái alapján azonban joggal előfeltételezhetjük, hogy a gróf eszmerendszerében egy sajátos módon felépített, s alapjaiban szilárd történet szemlélet, valamint egy ahhoz kapcsolódó, állandósult nyelvi fordulatokra épülő, politikai argumentáció körvonalazható, melynek kialakulását, megjelenési formáit, funkcionalitását, „alkalmazását”, illetve esetleges jelentésváltozásait egy speciális közegben lehet a legpontosabban megragadni. Ezért is jelentheti egy feltételezett új kutatási irány kiindulópontját az az előfeltevés, miszerint a Széchenyi politikai indíttatású megnyilatkozásait mélyen átható történet szemléleti értékvilágot a konkrét politikai szituációkhoz kapcsolódóan és a korabeli politikai diskurzus vonatkozásában kísérjük meg feltárni. Ez a különleges vizsgálati környezet kiváltképp a reformkor társadalomátalakulási vitái által generált, gyakran változó politikai szituációkban, s ehhez kapcsolódóan a közvélemény megnyerését szolgáló érvelésben érhető leginkább tetten. Ebben a közegben válik „újrászerveződésében” és „funkcionalitásában” is megfigyelhetővé, hogy Széchenyi történet szemlélete a különböző szövegszinteken mekkora intenzitással és milyen aktuális politikai-meggyőzőési szerepben bukkan elő. S ezek a vizsgálatok tehetik lehetővé, hogy Széchenyi rendkívül nagy előfordulást mutató, s látszólag stabil történet szemléleti háttérrel rendelkező politikai érvanyagának az eszmerendszerben és a korabeli politikai diskurzusban betöltött szerepét helyes módon értelmezhessük.

Egy ilyen kutatás feladata lehetne annak megállapítása, hogy ez a történet szemlélet – illetve a sok szempontból erre alapozott politikai érvelés – miként viszonyult Széchenyi gondolkodásának érték kategóriáihoz, valamint az eszmerendszer „egészehez”. Így alkothatnánk pontosabb képet arról, hogy ez a gyakorta és hangsúlyosan – olykor a politikai pálya több évtizedes intervalluma során is azonos fordulatokkal, de egészen más jelentéssz összefüggésben, s korántsem mindig szisztematikusan – megjelenő gondolati építőelem, fogalmi készlet milyen szereppel bírt Széchenyi gondolkodásában, hogyan strukturálta, s mennyiben „szervezte” a gróf politikai megnyilatkozásait, s miként hatotta át az általa is használt politikai „beszédmódot”. Feltételezhető, hogy Széchenyi történeti eszméinek feltárásával, s a hozzá kapcsolódó terminológia funkcionalitásának vizsgálatával nemcsak egy súlypontos reformkori politikai „tényező” gondolkodásának meghatározó szemléleti paneljeire, hanem egy politikai-eszmetörténeti szempontból rendkívül izgalmas korszak kifejezésvilágának és „tudatmozgásának” néhány jellegzetes szegmentumára is fényt deríthetünk.

Számos történész és szépiro felhívta már a figyelmet arra, hogy Széchenyi műveit, cikkeit és naplóját újraolvasva minduntalan olyan utalásokkal találkozhatunk, melyek a *haladásra, a nemzet jövőjére*, a társadalom átalakulására, vagy az átalakulások tétjére vonatkozóan egy lappangó történeti „rendezőelvet” sejtetnek a gróf gondolkodásában.⁴ Valóban, Széchenyi programadó művei és vitairatai e kérdésfelvetéseknek a létjogosultságát nagymértékben alátámasztják. Csakhogy a túlzott várakozásokkal szemben az erre a területre irányuló kutatások esetében már a munka elején figyelembe kell venni, hogy Széchenyi eszmerendszerében – bármennyire is szeretne volna ezt a látszatot kelteni a dualizmus történetírása – nem mutatható ki egy zárt, homogén történetfilozófiai rendszer. Az előzetes feltevések alapján ezért úgy tűnik, hogy Széchenyi történetesztétének, s ehhez kapcsolódó politikai érvelésének egzakt megragadhatóságát számos elméleti probléma nehezíti. Az egyik ilyen dilemma, hogy Széchenyi történetesztéteti megalapozottságú argumentációja várhatóan nem állandó jelleggel lesz a megnyilatkozások kísérőjelensége, s ezek az érvek első pillantásra is a különböző művek és szövegrészek eltérő szintjén, illetve másféle funkcióval bukkannak elő. Ráadásul ezek a történetesztéteti háttérrel feltételező érvek, s az érvekben gyakorta felbukkanó „alapfogalmak” amellet, hogy nagyfokú fluktuációt mutatnak, a konkrét szituációkban általában más és más mélységben válnak kimutathatóvá. Mindamellet, annak ellenére, hogy a gróf megnyilatkozásait kétséget kizáróan mélyen áthatja a történetesztéteti megfontolásokra támaszkodó érvelés, Széchenyi – ellentétben más kortársaival, pl. Kölcseyvel, vagy Pulszkyval – a történelem menetével kapcsolatos meggyőződéseit és történetfelfogását „*önálló rendszeralkotó műben*” nem fejtette ki.⁵ S bár a dualizmus kori Széchenyi-historiográfia előszeretettel alkalmazta Széchenyi történelemmel kapcsolatos megnyilatkozásaira a „*történetfilozófia*” kifejezést, Angyal Dávid és kortársai is kénytelenek voltak végeredményben elismerni, hogy Széchenyi nem „rendszeralkotó” filozófusként, hanem elsősorban „gyakorló” politikusként, a közvélemény megnyerési szándékával, politikai érveléséhez kapcsolódóan vetette papírra ez irányú vélekedéseit. Gyakorlati politikusként úgy tűnik, Széchenyi egyébként sem törekedett arra, hogy munkái közt tételes, rendszerezett történetfilozófiai elveket fejtsen ki, ilyenmel legfeljebb elvétve, töredékesen találkozhatunk a napló bejegyzései között is. S bár nem tagadható, hogy ezek az olykor igen rövid történetesztéteti megfontolásokat rejtő megjegyzések valamennyi esetlegességük ellenére is gyakorta sokkal „beszédesebbek”, s lényegesen szélesebb eszmei horizontot sejtetnek, mint a gróf más jellegű megszólalásai, úgy vélem,

4 Csupán a legjellegzetesebb értelmezéseket kiemelve vö.: Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Franklin, Bp., 1907; Gergely András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972; Kemény Zsigmond: Széchenyi István. (In.: Kemény Zsigmond: Sorsok és vonzások. Portrék. (Szerk., utószó, jegyz.: Tóth Gyula) Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1970. 115–311. p. Németh László: Széchenyi. Vázlat. Bp., (1942.) In.: Németh László: Az én katedrám. Tanulmányok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1969. (Második kiad.: Bp., 1975.) 390–551. p.; Velkey Ferenc: Széchenyi István politikai tájékozódása a pártalakulás időszakában. Kandidátusi értekezés. (Kézirat) Debrecen, 1997.

5 Gondolhatunk itt mindenkéltől Kölcsey Ferencre, vagy Pulszky Ferencre, akik történetfilozófiai eszmeifutataikat nem elsősorban történészként, hanem közíróként önálló munkákban is közreadták. Vö.: Kölcsey Ferenc: „*Nemzeti hagyományok*” és „*Történetnyomozás*” című munkái. In.: Kölcsey Ferenc válogatott művei. (Szerk., vál.: Fenyő István) Bp., 1975. 252–282. p., ill. 567–576. p.; Pulszky Ferenc: Eszmék Magyarország története filozófiájához. (Cikksorozat) In.: Athenaeum 1838. júl. 29. – 1839. okt. 13.

Széchenyi művei kapcsán „történetfilozófiáról” legfeljebb a szellemi hatások, az olvasmányélmények esetében lehet indokolt – ez esetben viszont kell is – beszélni.⁶

Széchenyi, mint politikus, mint „státuszférfi”, vagy akár mint közíró, annak ellenére, hogy kimutathatóan stabil történelemszemlélettel és történetfelfogással rendelkezett, alapvetően nem filozófusként, s nem történészként, hanem – ennek számos „*történetietlenséget*” eredményező következtetlenségével – mindenekelőtt gyakorlati politikusként közelített a politika és a történelem magyarországi és világtörténelmi jelentőségű eseményeihez. Ennek megfelelően a Széchenyi eszmerendszerének szerves részét alkotó sajátos történetfelfogás elsősorban a világ jelenségeinek értelmezéséhez nyújthatott támpontokat, illetve a közvélemény számára készült megnyilatkozásokban főként a konkrét szituációkhoz tapadó politikai érvek eszmeileg széles skálán mozgó alátámasztását szolgálta.

Ezek alapján joggal merülhet fel a kérdés, hogy a hosszú évtizedeken át vezetett napló, vagy az egész életmű segítségével vajon mennyiben igazolható Széchenyi megnyilatkozásaiban ennek a történet szemléletnek a folytonossága, egységessége, vagy az eszmerendszert is meghatározó szerepe? Vagyis beszélhetünk-e arról, és ha igen, akkor milyen értelemben, hogy Széchenyi megszilárduló eszmerendszerében a kor főbb szellemi áramlataival, történeti eszméivel kölcsönhatásban a magyar nemzetre és átalakulására vonatkozóan is létezik egy koherens történetfelfogás, amelynek segítségével a gróf a múlt történéseit, a jelen feladatait és a jövő lehetőségeit vizsgálja és magyarázni szándékozta? Mindezt továbbgondolva, arra is választ kell keresni, hogy ez a sajátos és minduntalan visszatérő történet szemléleti frazeológia – ahogy ezt a reformkorban többen is Széchenyi szemére vetették – csupán a gróf megnyilatkozásaiban a lényegét elfedni szándékozó, állandósult és elkoptatott szófordulatnak, agyonhasznált gondolatklisének számított? Vagy az eszmerendszeren belül valóban egy olyan speciális szemléleti panelt, egy mércéül szolgáló valós viszonyulási pontot jelentett, amely a közvélemény meggyőzésén túl képes volt Széchenyi politikai értékvilágát is bizonyos fokig szervezni? S vajon ez a sajátos gondolati panelekre és fogalmi készletre épülő szemlélet milyen módon illeszkedett a reformkori politikai értékvilág, s az arra épülő diskurzus menetébe? A jelenség illetlen komplexitása inspirálhatja arra a kutatókat, hogy Széchenyi történet szemléletét, annak nyelvi-retorikai megjelenési formáit és szerepkörét a reformkor politikai értékvilágának eszmei alapösszefüggései, illetve egy konkrét vitahelyzet kapcsán vegyék górcső alá.

„*Nincs hát tiszta öröm e világon, minden a múlt fájdalmas emlékeitől, a jövőndő félelmetől, a jelen félreértésétől zavaros?*” – vetette fel a „történetfilozófiai” távlatokat nyitó kérdést a fiatal és szerelmes Széchenyi.⁷ S ha mindebből számunkra most csupán a felvetődő probléma, a múlt, a jelen és a jövő felvillanó kapcsolata az, ami lényeges, akkor

6 Talán elég itt csupán Széchenyi 1820-as évekbeli olvasmányélményeire utalnom, amelyek között a felvilágosodás és a romantika legjelentősebb „történetfilozófusainak” művei is megtalálhatók. Széchenyi ismerte és többségében olvasta is többek között Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Herder, Bentham, Mme Staël munkáit. Vö.: Agyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Franklin, Bp., 1907. 9–11. p.; Bárfai Szabó László: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp., 1923.

7 Gróf Széchenyi István Naplói I–VI. köt. (Szerk., bev.: Viszota Gyula) Gróf Széchenyi István összes munkái X–XV. köt. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1925–1939. A hivatkozott rész: I. köt. 1819. júl. 27. 664. p. (A fordítást a legteljesebb magyar nyelvű napló alapján közlöm. Széchenyi István: Napló. (Vál., szerk., jegyz., utószó: Oltványi Ambrus. Előszó: Sőtér István. Ford.: Jékely Zoltán, Györfly Miklós.) Gondolat Kiadó, Bp., 1978., 133. p.

is fontos felismerésről szólhatunk, hiszen jelzi, mutatja, hogy a helyét kereső fiatalember gondolkodásában ott rejlik a történet szemléleti érzék és a történetiség élménye iránti nyitottság is. Mint mondják, elvek nélkül nehezen képzelhető el konzervens politika, de a 19. század óta elvi alapon álló politika nehezen képzelhető el bizonyos fokú történet szemléleti megalapozottság nélkül. S erre a következetes, már-már módszeres történet szemléleti reflexióra Széchenyi későbbi írásában, beszédeiben is lépten-nyomon rábukkanhatunk. De látnunk kell azt is, hogy Széchenyi történet szemléleti megfontolásokat tartalmazó megnyilatkozásai a különböző szöveghelyeken általában más és más intenzitással, valamint gyakorta eltérő funkcióval bukkanak elő.

„A lefolyt idők kiestek hatalmunkból, és még Isten sem bírja visszaidézni azokat [...]; míg a jelen- meg a jövőre, ha nincsenek is ezek éppen kezünkben, felette erősen hathatunk [...]. [...] Pillantsunk azért a jelenre, ámde a legközelebb lefolyt időkre is annyiban, a mennyiben azok szoros összeköttetésben vannak a mai napokkal, valamint a holnap megint ezek szülöttje.” – szölte a *Politikai Programm Töredékek* többször is megismételt, természetesen erősen helyzetfüggő politikai hitvallása.⁸ Széchenyi történet szemléleti megfontolásokat tartalmazó megnyilatkozásainak egzakt körülhatárolását azonban nem könnyíti meg a jelenség szakirodalomban tapasztalható fogalmi és módszertani „kiforratlansága”. A Széchenyi-historiográfia másfél évszázados történetében ugyanis nem találhatunk egységes sémát arra nézve, miként definiáljuk, és milyen gondolati halmazba helyezzük el a gróf ilyen jellegű elgondolásait. Széchenyi múlttal, jellel és jövővel kapcsolat elképzelései, a nemzet, a haladás és a társadalmi-politikai átalakulás kérdéseire fűződő, s történeti dimenziókba vezető elgondolásai, valamint azt az ehhez kapcsolódó sajátos terminológia, illetve fogalmi-nyelvi politikai argumentáció úgy tűnik, sajátos helyet foglal el a gróf eszmerendszerében.

A historiográfiai szakirodalom áttekintése révén arra a megállapításra juthatunk, hogy a gróf történelmi eszméinek, történet szemléleti megalapozottságú, s politikai argumentációs szerephez jutó megnyilatkozásainak vizsgálata alapvetően két karakterisztikus megjelenési irányt mutat a Széchenyi-irodalomban. A történészek, szepírók és publicisták egy jelentősebb csoportja valamilyen életrajzi, politika-, eszme- vagy gondolkodástörténeti rekonstrukciós vizsgálat, esetleg egy sajátos módszertani megközelítés, vagy a gróf 1841 utáni, (láttni vélt) ideológiai-politikai fordulatainak értékelése, illetve bizonyos esetekben a Széchenyi-Kossuth vita értelmezése kapcsán tett utalásokat Széchenyi karakterisztikus történeti eszméinek sajátosságaira, gondolati építőelemeire.⁹ Az ezen megközelítés során felmerülő jelzések – lévén nem a történet szemlélet elemzése e vizsgálatok közvetlen tárgya – elszört, inkább utalásszerű, de gyakran nagyon találó, további kutatásokra motiváló

⁸ Gróf Széchenyi István: *Politikai Programm Töredékek*. Pesten, 1847. (In.: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. (Szerk., bev.: Viszota Gyula) I–II. köt. Gróf Széchenyi István összes munkái VI. köt. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1927–1930. II. köt. 683–832. p.) A hivatkozott rész: 739–740. p. (A Széchenyi válogatás az idézet első mondatát csak töredékesen közölte. Vö.: Széchenyi István válogatott művei I–III. (Szerk.: Spira György, Vál., szöveg-gond., jegyz., utószó: Gergely András, Spira György, Sashegyi Oszkár) Szepírodalmi Könyvkiadó, Bp., 1991. 185. p.)

⁹ Gondolok itt elsősorban az esszéíró Kemény Zsigmond, az irodalmár Beöthy Zsolt, a szepíró Németh László, s más nem kifejezetten szaktörténészek munkáira.

hozadékaik lehetnek az eredetileg más irányú elemzéseknek. A történetíróknak is csupán egy szűkebb csoportja az, amelyik kifejezetten Széchenyi történeti eszméit, vagy a múlt század elején még használatos, de ma már nehezen indokolható kifejezéssel élve a gróf „történetfilozófiáját” tették módszeres vizsgálat tárgyává. Ezek a munkák szerény számuk és olykor határozottan érzékelhető koncepciózusságuk ellenére módszertani és eszmetörténeti eredményekkel is színesítették a folyamatosan gyarapodó Széchenyi-irodalmat.

Számításba kell azonban azt is venni, hogy a Széchenyi történelmi eszméinek megragadására irányuló törekvésekben gyakorta együtt szerepelnek a szakmaiság kritériumait másodlagosan kezelő, jóllehet számos érdekes és értékes problémafelvetést tartalmazó, de egy időtlen, saját korától elvonatkoztatott Széchenyi-kép megalkotására törekvő (kultusz-) irodalom, s a tudományos igényvel fellépő, de saját történelmi kontextusából adódóan gyakran szemléleti és módszertani csapdákat is magában rejtő eszmetörténeti szakirodalom termékei.¹⁰ Ráadásul ezek az autonóm megközelítések – s talán épp ebben kereshetjük az ágas-bogas Széchenyi-irodalom komplex feldolgozására vállalkozó szaktörténeti munka hiányának nyomós okait – saját történeti összefüggésrendszerükből és politikai környezetükből adódóan, nem egy esetben maguk is módszertani, történetiszemléleti, vagy akár politikai viták generálói voltak.

A tekintélyes méretű Széchenyi-historiográfiát áttekintve mégis jól kitapinthatóvá válik egy olyan tudományos igényű, szakmailag megbízható, filológiai és eszmetörténeti-rekonstrukciós vizsgálatokra épülő vonulat, amelynek eredményei a gróf történeti eszméinek elemzésében, jellegzetes összetevőinek, gondolati építőelemeinek feltárásában mind a mai napig meghatározónak bizonyultak. Ezek az erőfeszítések mind problémafelvetéseik, mind filológiai teljesítményük, mind pedig eszmetörténeti-rekonstrukciós vizsgálati következtetéseik révén joggal váltak elemi részévé a Széchenyi történeti eszméiről folytatott, időben tágabb, de mélységében mégis szűkebb történetírói diskurzusnak. E meghatározó munkák közül kiemelkednek Angyal Dávid úttörő kutatásai, amelyek nemcsak felhívták a figyelmet arra, hogy a gróf sajátos „történetfelfogása” milyen jelentős befolyással bírt Széchenyi eszmeiségére és politikai koncepciójára, hanem alapos filológiai kutatásai révén fény derült Széchenyi történetiszemléletének legfontosabb gondolati építőelemeire és európai szellemi párhuzamaira is.¹¹ Angyal 1907-es tanulmányában elsőként mutatott rá tudományos módszerekkel arra, hogy Széchenyi politikai értékvilágát a haladásgondolat és a nemzetek életét az emberi életkor hasonlatossága alapján leíró romantikus-organikus szemlélet történetiszemléleti problematikája rendkívül mélyen áthatotta. Eredményeit közel két évtizeddel később a Hitel kritikai kiadásához írt – s a két

¹⁰ Gondolnunk kell itt mindenekelőtt a dualizmus-kori értelmezések közül Réz Mihály Széchenyi politikai következetességét az eszmerendszer változathatatlansága árán is igazolni szándékozó munkáira, vagy Gaál Jenő – a dilettantizmus határát súroló - okfejtéseire, aki Széchenyi haladás-koncepciójában korát megelőző szociáldarvinista tanokat vélt felfedezni. Réz Mihály: Széchenyi problémák. I. Széchenyi és az érzelmi politika. Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből. XIII. k. 7. sz. MTA Bp., 1907. 3–38. p.; Réz Mihály: Széchenyi problémák. II. A következetesség és Széchenyi rendszere. Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből. XIII. k. 7. sz. MTA Bp., 1907. 39–80. p.; Gaál Jenő: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája I–II. köt. Bp., 1902–1903. (MTA kiadás); Gaál Jenő: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk. Politzer Zsigmond és fia kiadása. Bp., 1903. De itt kell említést tenni a két háború közt napvilágot látott, Szekfű Gyula által megjeleníteni kívánt „konzervatív reformer” Széchenyi-képről is, amelyben a gróf eszmeisége és történetiszemlélete egy történelmi valóságtól elszakított koncepció részévé vált. Szekfű Gyula [1934].

¹¹ Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Franklin, Bp., 1907

világháború közti Fontes-sorozat talán legimpozánsabb – előtanulmányában Iványi-Grünwald Béla fejlesztette tovább.¹² A Hitel eszmeiségének elemzése során – elsősorban Angyal kutatásaira támaszkodva – Iványi egyrészt meggyőzően mutatta ki Széchenyi haladáskonceptiójában az angol és francia felvilágosodás, az angolszász utilitarizmus, illetve a keresztény tökéletesedés-tan érvanyagának jelenlétét, másrészt pedig tovább pontosította a gróf nemzetszemléletének európai gondolati párhuzamokra épülő romantikus–organikus alkotóelemeit. Munkám szempontjából Iványi elemzéseinek talán legfontosabb eredménye, hogy rámutatott arra, Széchenyi történetiszemléletében az észelvi–racionalista és keresztény eszmei megalapozottsággal egyszerre rendelkező haladógondolat, illetve a romantikus–organikus nemzetfelfogás egyfajta kölcsönhatásra lépett egymással. Ez a felismerés a gróf történeti eszméinek és politikai érveinek vizsgálatában számos új kutatási irány lehetőségét villantotta fel. Ezekre az előzményekre támaszkodva, három évtizeddel ezelőtt Gergely András Széchenyi eszmerendszerének rekonstrukciós vizsgálata során tett fontos megállapításokat a gróf történeti eszméinek vonatkozásában.¹³ Gergely András eszmetörténeti–rekonstrukciós vizsgálatai fejtették fel Széchenyi történetiszemléletének legfontosabb alapkategóriáit és a gróf eszmerendszerében betöltött szerepét. Tanulmányának legfontosabb eredményei közt kell kiemelni a Széchenyi történeti eszméinek, s haladógondolatának világtörténelmi és szubjektív aspektusaival, valamint a történetiszemléleti megfontolások és az eszmerendszer mélyebb struktúrájának összefüggéseivel kapcsolatos megállapításait. Gergely András munkájának a problémafelvetés és a rekonstrukció terén is megmutatózó meghatározó jellegét mi sem bizonyítja jobban, minthogy az elmúlt évtizedekben napvilágot látott életrajzok és Széchenyi-értelmezések jelentős részben ezt a konstrukciót választották kiindulópontjuknak.¹⁴ A témakör legutóbbi kutatási eredményei pedig elsősorban Széchenyi politikai önmeghatározására és a reformkor politikai értékvilágában való tájékozódására irányuló kutatások kapcsán láttak napvilágot.¹⁵ Széchenyi írásait, megnyilatkozásait fellapozva szembeötlő, hogy főként rendkívül erős eszmei megkonstruáltságuk, kimért rendszerezettségük, s nem utolsósorban a gróf által lépten-nyomon sugallt szigorú egymásra épültségük, következetességük miatt szinte felkínálják magukat, hogy szövegelemző és értelmező vizsgálatoknak vessük alá őket. Úgy tűnik, hogy a Széchenyi történetiszemléleti megfontolásainak elemzéséhez szükséges gondolati–eszmei

12 Iványi-Grünwald Béla: *Gróf Széchenyi István Hitel című munkája*. In.: *Hitel, a Taglatat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok. Gróf Széchenyi István összes munkái II. köt. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat*. Bp., 1930. 3–264. p.

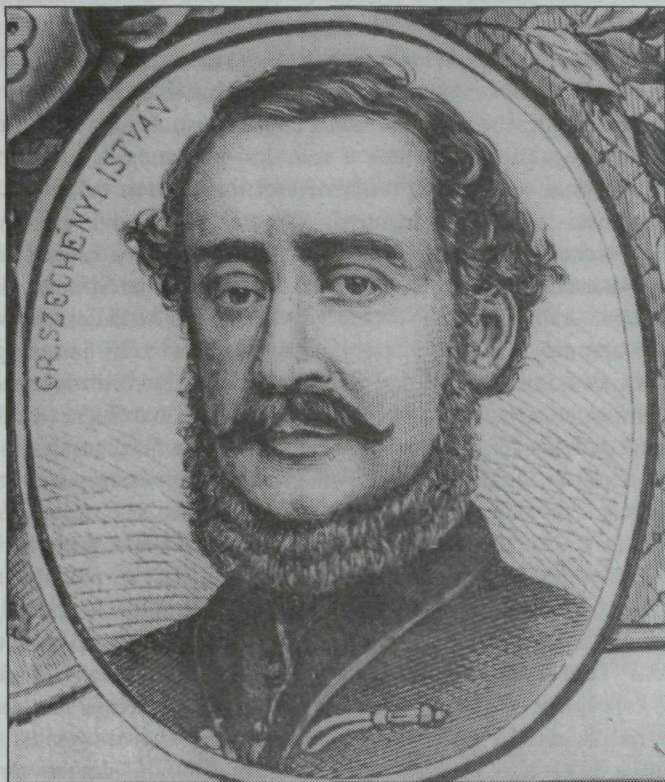
13 Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972

14 Számos tanulmány mellett gondolok itt elsősorban Csorba László kitűnő életrajzára, aki a gróf eszmeiségének megrajzolása során döntően a Gergely-féle koncepciót vette kiindulópontnak. Csorba László: *Széchenyi István*. Officina Nova, Bp., 1991. A másik érdekesség, hogy Gergely András eszmetörténeti rekonstrukciós vizsgálata irodalmár-berkekben sem maradt visszhangtalan. Vö.: Szegedy-Maszák Mihály: *Gergely András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. In.: *Irodalomtörténeti Közlemények 1972. 6. sz. 753-758. p.*

15 Velkey Ferenc: „Most nyíltan a kormány embere vagyok”. (A kormány helye Széchenyi István politikai tájékozódási modelljében.) In.: *Történeti Tanulmányok VII. KLTE*. Szerk.: Takács Péter. Debrecen, 1999. 95–115. p.; Velkey Ferenc: „Szívemből szólok.” Széchenyi István állásfoglalása a fordulópontra, 1848. március 14-én. (Megjelenés alatt.) In.: *Állam és társadalom 1848–1849-ben*. (Szerk.: Veliky János) Debrecen, 2001.; Velkey Ferenc: *Széchenyi István és az 1846-os „Deák-lakoma” – kommentárok egy naplóbejegyzéshez*. (Megjelenés alatt.) In.: *Deák Konferencia előadásainak kötet* (Szerk.: Sarnyai Csaba Máté) Szeged, 2003.;

rekonstrukciós vizsgálatokat jól kiegészíthetik – a legújabb Széchenyi-irodalomban is már számottevő eredményekkel rendelkező – gondolkodástörténeti és szövegvizsgálati kutatások.

A gróf történeti eszméinek első rendszeres kutatója, Angyal Dávid úgy látta, hogy „Széchenyi politikai taktikáját történetphilosophiája nélkül is megérthetjük s igazolhatjuk. De ez a történeti rendszer, éppen mivel maga Széchenyi oly szorosnak képzelte annak kapcsolatát politikájával, nem lehet mellékes jelentőségű Széchenyi megértésére. [...] Kétségtelen tehát, hogy e rendszer folytonos és eleven életet élt Széchenyi belső világában, mert lelkének legmélyebb forrásából táplálkozott.”¹⁶ Szerzőnk ezért szentelt külön tanulmányt annak vizsgálatára, hogy Széchenyi eszmerendszerében és politikai megnyilatkozásaiban miként jelent meg és jutott érvényre a gróf sajátos „történetértelmezése”. Egy, az Angyal által már felvetett problémákat továbbgondoló – új megközelítéseket, s egy más történeti kontextus autonóm kérdésfeltevéseit alkalmazó – kutatás méltó folytatása lehet az egy évszázaddal korábban megindított történetírói diskurzusnak.

Széchenyi István

¹⁶ Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Franklin, Bp., 1907 18. p.